= *Հալէպ*, 15, *էջ* 119 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 63)։

39. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի պանդուխտ Գրիգոր պաշտօնէէ։

|||||| խօսնակ մըթին ըստուերին,
Ճշմարտաճառ ի տարին,
Ըզքեզ բերկրեաց սուրբ հոգին,
Ով մայր սուրբ կոյս տիրածին...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 84 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.* 62)։

40. Գանձ։

Փառք քեզ Քրիստոս որդի կուսին,
երկիր պագեմ քո տաճարին...
վջ. Թըւական էր մեր Հայոց ազգին
.Ի. եւ .Բ. յորելենին,
.Ժ. եւ քառեակ եւ մի թըւին
Գրիգոր գրեաց զԳանձս ընդ տաղին
(1692)։

= *Վիեննա* 973, *թէ.* 23ա—27ա[6]
Տես Գանձն Գովել պարտ է...։

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

[6] «Ես Սուքիաս ծառայ Քրիստին,
գնացի քաղաք Տեառն Յիսուսի,
Յողջոյն սուրբ գերեզմանին.
եւ անդ տեսայ զԳանձս ընդ տաղին.
Եւ վառեցայ սիրով նորին,
եառ գրել զամենեսին,
Տանել սրբոյց իմ երկոսին՝
Մկրտչին, Յովանէսին։
Եւ ես Գրիգոր ծառայ կուսին,
ելցի զենդիրս Սուքիասին.
Գրեցի սիրով Յովանէսին
եւ Մկրտչին եղբօր նոցին...»։

ԲԱՂԻՇԻ ԴՊՐՈՑԸ
1500—1700

26. ՎԱՐԴԱՆ Վ. ԲԱՂԻՇԵՑՒՈՑ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ

Այրուբենական կարգով պիտի դասեմ այս տեղ այն վարդապետներու անունները, որոնք աշակերտած են Ժէ. դարու երկրորդ կէսին Ամիրտոլի Համալսարանին եւ կ'ելլեն Վարդան Բաղիշեցւոյ գաւազանէն։ Անոնցմէ ոմանք հաւանօրէն Գրիգոր Բաղիշեցւոյ աշակերտներն են։ Վարդանի մահէն ետքը, ինչպէս կ'ըսուի, ցրուեցան անոր աշակերտները խումբ խումբ։ Պատմութեան մէջ կը յիշուին այն հինգերը միայն, որոնք ուխտած էին հետեւիլ Գրիգոր Շիրուանեցւոյ քայլերուն։ Այս աշակերտներէն չորսի մասին պիտի խօսիմ առանձին գլուխներով. ասոնք են Աբրահամ Քեղեցի, Գրիգոր Շիրուանեցի, Յովհաննէս Բաղիշեցի եւ Սահակ Ամթեցի։

1. Աբրահամ Վ. Ամթեցի։

Վարդանի անդրանիկ աշակերտն է սա, գաւազանը առած 1659էն յառաջ։ 1671ին Վարդանի հետ էր, երբ Առաքելոց վանքի վերաշինութիւնն եւ պարտուց հատուցումը կը կատարուէր։ Աջակցած է Սահակ վարպետին, որ զբաղած էր վանքին ձեռագիրներու վերանորոգութեամբ։ 1676ին կ'անուանուի «գլուխ աշակերտաց», «որ է ընտիր կարդացող եւ խորին փիլիսոփայ, տեղեակ հնոց եւ նորոց կատարանաց, այլ եւ արտաքնոց եւ նրբից եւ քերականութեան տեղեակ»։ 1678ին գացած է Վարդանի հետ Նոր-Ջուղայ։ Մահուան տարին ծանօթ չէ։

2. Աբրահամ Վ. Քեղեցի (Խոշարեցի), *առաջնորդ Տարօնի եւ կաթողիկոս Էջմիածնի։ Տես* § 29։

3. Անդրէաս Վ. Արծկեցի։

Կը յիշուի 1680ին ի Բաղէշ, երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ գաւազանաւութեան։

4. Բարաղամ Վ. Հզվեցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ գաւազանաւութեան։

5. Գրիգոր Վ. Բաղիշեցի։

Գաւազանի իշխանութիւնը առած 1680ին. երբեւ արեղայ ընկերակցած էր 1678ին իր ուսուցչին, երբ ան նուիրակութեամբ գացած էր Նոր Ջուղայ (Հանդ. Ամս. 1937, էջ 349)։ 1687ին օրինակած է Յովհաննէս վարդապետի համար Տաթեւացւոյ Քարոզգիրքը։

6. Գրիգոր Վ. Շիրուանցի, *կոչուած Բաղիշեցի, Շղթայակիր պատրիարք Երուսաղէմի։ Տես վերը։*

7. Եղիազար Վ. Տարօնեցի։

«Ես Եղիազար վարդապետս ի համար ածի զմերեանս (՞) Ս. Յովհաննու Եղբղուտի վանաց։ Յայսմ ամի. եւ առի զիշխանութիւն վարդապետութեան ի Վեհէն Վարդանայ վարդապետի (!) Բաղիշեցւոյ թվին ՌՃԽԵ» (1696). (Աւետարան Մշոյ Եղբղուտի վանաց)։

8. Կարապետ Վ. Սպարկերցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ։ Սա՞ է համանուն եպիսկոպոսն Հնձուց վանքի. Գրիգոր Բաղիշեցի կը գրէ 1711ին, թէ գալով Մուշէն Կարնոյ Հնձուց վանք իջեւանեցանք՝

«Առ մեր եղբայրն սիրեցեալ,
Տէլէտ մաքուր խոհեմացեալ
Որ Կարապետ անուամբ կոչեցեալ,
Եպիսկոպոս տեղւոյս օրհնեալ»։

9. Մարգարէ Վ. Կարնեցի։

Կը յիշուի 1676 արեղայ, 1678ին ընկերացած էր Վարդանի նուիրակութեան ի Նոր-Ջուղայ. 1680ին արդէն վարդապետ ներկայ էր երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ վարդապետական վկայականին. 1681ին կը գտնուէր Ամթի. կը վերադառնայ Կարին եւ կը կարգուի եպիսկոպոս Հնձուց վանքին. 1699ին կու տայ Մխիթար Սեբաստացւոյ գաւազանի իշխանութիւն (հմմտ. Ակինեան, Մխիթար Սեբաստացի, Հանդ. Ամս. 1949, Մխիթար տօնակիրք, էջ 387—388=Արտատպ., էջ 69)։

10. Մարտիրոս վարդապետ։

Կը յիշուի 1699ին. «Ի սոյն թուին Մարտիրոս վարդապետն նորոգեաց զՎարդիկ հօր եկեղեցին զանազան յօրինուածով. սա յաշակերտաց Բաղիշեցի Վարդան վարդապետին էր» (Դիւան Հայոց Պատմութեան, Ժ. 117)։

11. Մխիթար Վ. Խուրեցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ։

12. Յովհաննէս Վ. (Բաղիշեցի՞)։

Որդի է Տատուրին եւ մօրն Մարիամին. իր եղբայրն է Սարգիս եւ քոյրերն՝ Մարիամ եւ Ասմին։ 1687ին «ի խնդրոյ Յովաննէս վարդապետի» կ'օրինակէ Գրիգոր (Շիրուանցի) գրիչ Տաթեւացւոյ Քարոզգիրքը. կը խնդրէ յիշել. «զՅովաննէս սրբասնեալ վարդապետն, զաշակերտն Մեծին Վարդանայ Բաղիշեցւոյ» (էջմիածին, թ. 2078)։ Թերեւս նոյն ըլլայ սա թ. 13—14 յիշուած Յովհաննէսներէն մէկն հետ։

13. Յովհաննէս Վ. Ատանացի։

Կը յիշուի 1680ին Վարդան վարդապետի վկայագրին մէջ։ Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Ռձէդ (1685) Յարութիւն սարկաւագ կ'օրինակէ Նոր-նակէ անոր յանձնարարութեամբ Ներսէս Լամբրոնացւոյ Սաղմոսաց Մեկնութիւնը (Երուսաղէմ, թ. 1011)։ 1696ին ի Սեբաստիա Կիւրինցի Կարապետ եպիսկոպոսի հետ՝ կը ձեռնադրէ Մխիթար Սեբաստացին քահանայ (հմմտ. Հանդ. Ամս. 1949, Մխիթար տօնակիրք, էջ 337 եւ 385[1])։

14. Յովհաննէս Վ. Թոխաթցի։

Կը յիշուի 1680ի վկայագրին մէջ երբեւ վկայ։

15. Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցի (Կոլոտ)։

Տես § 28։

16. Յովհաննէս Վ. Քեղեցի։

Գրիգոր Բաղիշեցի կը գրէ 1711ին, թէ երբեն հետ էին Հնձուց վանքին մէջ՝

Քեռու որդին իմ Աբրահամ,
Քեզ գաւառէն առ իս տնեալ.
Միւս Յովհաննէս քաղցրաձայնեալ
Ի մեր երկրէն եւ նա սերեալ։

17. Ներսէս Վ. եւ հայ. Արծկեցի։

Կը յիշուի 1676ին «Ներսէս եպիսկոպոս, որ է ընտիր, հեզահոգի»։ 1680ին վկայ էր Գրիգոր Բաղիշեցւոյ վկայագրին։ 1711ին Գրիգոր կը յայտնէ թէ երենց հետ էր՝

Մեր ծերունի հայրն ընտրեալ
Ներսէս տէրէանն զովեցեալ
Նրժդեհակից ընդ մեզ եղեալ։

18. Ներսէս Վ. Բաղիշեցի։

1689ին կը յիշուի Վարդան Բաղիշեցւոյ եղբայրն Խոշխապար «եւ որդի նորին Ներսէս սարկաւագ»։ Իսկ 1703ին կը խնդրուի յիշել «զհամապատիւ ինքեան (Վարդանայ) զձեռնասուն որդեակս իւր հոգեւոր, զեղբօրորդին զՆերսէս վարդապետ» (Հայաստան, 1852, թ. 101)։ Սա ըլլալու է 1676ին Վարդանայ աշակերտներու թուին մէջ յիշուած երկու Ներսէս սարկաւագներէն մէկը։

19. Սարգիս Վ. Բաղիշեցի։

Կը յիշուի 1680ի վկայագրին մէջ երբեւ վկայ։

[1] էջ 385, տող 7 «վարդապետական գաւազանը» կարդա՛ «եպիսկոպոսական օծումը»։

© National Library of Armenia

20. Սարգիս Վ. Կարնեցի:

Կը յիշուի 1680ի վկայագրին մէջ իբրեւ վկայ «Ս. Վ. Արզրումցի»: 1697ին Աբրահամ դպիր յԱմրտօլու վանս կ՚օրինակէ Գրիգոր Տաթեւացւոյ Մեկնութիւնն Մատթէի եւ Յովհաննու. խնդրողն է «Սարգիս Վ. Կոփեցի ի Կարնոյ եւ այժմ արքեպիսկոպոս նահանդին Վաղարշակերտոյ, բազմեալ ի վանս Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի» (Սեւան, 59. Յուցակ Ն. Մառի, էջ 25):

Այս վերջին երկու Սարգիսներն են հաւանօրէն 1676ին յիշուած երկու համանուն սարկաւագները: 1672ին ալ Վարդան խօսք կ՚ընէ «Սարգիս փոքր պատանեկի» մասին:

21. Սարգիս Վ. Ամթեցի:

Ծնած է Ամիթ. ծնողք են Վարդան եւ Սուրահի: Իր մասին կարեւոր տեղեկութիւններ կը հաղորդէ Վարդան Բաղիշեցի 1653ին. Բաղէշի վանքերէն մէկուն մէջ երեւան կու դայ Մխիթար Գոշի Մեկնութիւնն Երեմիայ Մարգարէութեան, շատ վնասուած ձեռագիր մը: «Եւ զի էր տառս այս յանհոգութենէ աշխարհասիրաց այրեալ եւ փտեալ եւ կարկամեալ (յօր. կարկամեար) դիւրաեղծ նիւթն սորա՝ զաւրէն տառապեալ տնանկի, զոր եւ տեսեալ զսորայս փարթամութիւն անկեալ ի գետնի՝ սիրելի եղբայրն մեր Սարգիս, որ ի կարգէ աստիճանաց սրբոյն Ստեփաննոսի, եւ հասեալ ի վերայ կորզեաց զտառս ի ժանդահոտ վայրէն եւ վեր առեալ զսա իբր զմարգարիտ ի տղմէ եւ ուրախամիտ մտօք կարկատեալ զսորայս հնութիւն բազմաշխատ եւ վշտակիր ջանիւ. եւ զկնի աշխատեալ ի խոյզս աւրինակի եւ հազիւ գտեալ յաջողութեամբ Տեառն. եւ ապա քաջալերեալ զտկարութիւնս մեր առ ի յընկերելն ինքեան ի գրել զպակասն եւ զեղծեալսն. եւ մեր վշտացուցեալ զնա մեր անհամբերութեամբս բազմադիմի, եւ կարողութեամբ հաստչին Յիսուսի այժմ աւարտեցաք ի փառս նմայ, ի թվականիս Հայոց ՌՃԲ ի քաղաքս Բաղէշ, ի մենաստանս Ամիրդօլու սուրբ Յովհաննու Մկրտչին եւ այլոցն...: Հայցեմ... յիշել յաղօթս զՍարգիս քաջ երաժիշտ եւ զարագագիր գրչապետն եւ նկարողն... որ է սա ի Միջագիտաց ի քաղաքէն Յամթայ եկեալ աստ վասն տքնութեան սուրբ գրոց ընթերցման. որ եւ իսկ ունի զցայգաջան աշխատութիւնն դեգերեալ ի դրունս իմաստից միշտ...»: Կը խնդրէ յիշել «եւ զիս զսակաւ տաժանողս Վարդան»: Կը կցուի՝ աւելի նուրբ գրչով՝ «Կազմեցաւ սուրբ գիրքս ձեռամբ Վարդան անարժան սարկի. յիշեցէք զվայելող սորա զՍարգիս եւ զծնօղսն՝ զՍուրահին եւ զՎարդան հայրն եւ Աստուած ողորմի ասացէք. ամէն» (Զմմառ, Թ. 349 ըստ Քէշիշեանի Յուցակին):

1684էն յառաջ Մարզուանցի Գրիգոր դպիր կ՚աշակերտի Սարգիս վարդապետին եւ կ՚ուսանի ընթերցողութիւն եւ ծաղկարարութիւն. հաւանօրէն Սղերդի Ս. Կոնոնոսի վանքին մէջ, որուն վանահայր կարգուած էր Սարգիս: 1684ին վարդապետ եւ աշակերտ Կոստանդնուպոլիս կ՚երթան, այն տեղ կը պարապի Սարգիս քարոզութեամբ: Ժամանակ մը վերջը կը վերադառնայ իր վանքը. այս նկատմամբ գրած է Գրիգոր Մարզուանցի իր տպագրած Յայսմաւուրքի յիշատակարանին մէջ. «Ես նուաստ ամենեցունց Մարսըւանցի Գրիգոր դպիրս, որ եմ ձեռնասուն աշակերտ Տիգրանակերտցի Ծաղիկ Երաժիշտ Սարգիս գիտնական վարդապետին, որ ի յԱմրտօլ Դասատունն է վարժեալ, հմուտ աստուածային գրոց: Եւ ես նուաստ աշակերտ գոլով նմին ըստ իմում կարողութեամբս (sic) ուսայ ի նմանէ զընթերցողութիւն եւ զծաղկարարութիւն: Եւ զկնի ժամանակաց եկեալ ի Կոստանդնուպոլիս հանդերձ վարդապետիւս, որ էր թուական Հայոց ՌՃԼԳ (1684): Եւ ինքն յետ բազում քարոզութեան՝ ել գնաց ի վանքն իւր սրբոյն Կոնոնոսի»

Անդրագոյն տեղեկութիւններ կու տայ իր մասին Յովհաննէս Կոլոտ.

«Ի սոյն ամի (1706) Սարգիս վարդապետն, որ էր ի մեր Դասատանէս, այր խոհեմ յոյժ եւ քաղցրաքարոզ, նորոգեաց սրբատաշ քարամբք կրամածիւք՝ զԵղրդուտի լուսաւորչաշէն վանաց սաղերն, հանդերձ այլո՛վք շինուածովք: Եւ անընդունակ լեալ ի համանմանեաց վերոգրեցելոց, զբովանդակ շինուածոյն ծախսն ինքն հոգաց. եւ դարձաւ յառաջին վանսն մեր, եւ անդ փոխեցաւ առ բաղձալին իւր. որոյ հոգւոյն Տէր ողորմեսցի եւ դասեսցէ ընդ սուրբս իւր» (Կիւլէսէրեան, Կոլոտ, էջ 156):

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

(Շարունակութիւն:)

Դ.

ՀԱԹԵՐՔԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Հաթերք կամ Ըռստակ (Ըռստիսական) գաւառը կը տարածուի Թարթառ, Եանշաղի ձախ եւ Թըղու աջ ափերուն միջեւ:

1. ԴԱԴԻ ԿԱՄ ԽՈԹԱՅ (ԳՈԹԱՅ) ԿԱՄ ԽՈՒԹԱՅ ՎԱՆՔԸ

Թարթառ գետի ձախ կողմը բլրակներու եւ Լաչին–Ղայեայի ժայռապարիսպներու մէջ շինուած է Դադի վանքը եւ «կարելի է ասել բնական մի մեծ փոսի մէջ, միանգամայն զուրկ հորիզոնից... գետից մինչեւ վանական շինութիւնները մօտ կէս կիլոմետր է: Վանական բոլոր շէնքերը շրջափակուած են հասարակ պարիսպներով, բայց ոչ իբրեւ բերդի պարիսպներ...: Վանքին կարելի է մօտենալ հիւսիսի բարձրութիւններից կամ արեւելքի բլուրներից» (Տէր–Մովսէսեան Մեսրոպ արքեպ., Հայկական երեք մեծ վանքերի Տաթեւի, Հաղարծնի եւ Դադի եկեղեցիները եւ վանական շինութիւնները, Երուսաղէմ 1938, էջ 85[1]):

Դադի վանքը զանազան շինութիւններէ բաղկացած է:

Հնագոյն տաճարը կամ Բազիլիկը (Տահագ, էջ 85) կը գտնուի հիւսիսային զառիվայրի թեքութեան վրայ եւ անոր հիւսիսային ու արեւելեան պատերն ամբողջապէս արտաքուստ հողի մէջ ծածկուած են: Շինուած է անտաշ քարերով եւ կամարածածկ է: Թէեւ այժմ գմբէթ չունի, սակայն այնպէս կը թուի թէ ժամանակին գմբէթով օժտուած եւ կամ եթէ գմբեթէ զուրկ էր՝ ամէն պարագայի վերնամուտով անոր լուսաւորութեան հոգ տարուած էր: «Բաւական երկար ձգուած շինութիւնը միջում սիւներ չունի եւ տանիքի կամարները յենւում են պատերին միացած երկու կողմից երեքական կիսասիւների վերայ: Իբրեւ բազիլիկային յատակագիծ ունի միանաւ կերպարանք, իրենից ներկայացնելով մի երկար քառանկիւնի յատակագիծ, առանց որ եւ է բաժանումի» (անդ, էջ 85):

Հիւսիսային պատին մէջ կան չորս, իսկ հարաւայինի մէջ՝ երկու որմնադարաններ, որոնց օրինակը եկեղեցու մէջ սովորական չէ եւ ոչ էլ նպատակը հասկանալի» (Տահագ, էջ 85): Ունի երկու դուռ մին՝ արեւմտեան պատի մէջ տեղը եւ մէկալը՝ հարաւային եւ արեւմտեան պատերու անկիւնը: Դարձեալ ունի՝ սեղանի ապսիս, կողքերին փոքր խցիկներ» (անդ, էջ 85):

Ինչպէս աւերակներէն կարելի է հաւաստեաւ հաստատել՝ այս եկեղեցին հին շինութիւն է եւ ստէպ նորոգութիւններ տեսած, սակայն չէ կրցած տոկալ ժամանակի հարուածներուն:

Առաջին եկեղեցւոյն կից է երկրորդ բազիլիկան՝ եկեղեցին, որ անկէ աւելի նեղ է եւ կարճ: Շինուած է անտաշ քարերով «եւ հիւսիս–հարաւ ձգուած՝ միջնորմով բաժանուած է երկու հաւասարի, արեւմտեան մասը հաւանական է յատկացրած էր ժամատան» (անդ, էջ 86):

Այս զոյգ եկեղեցիներու շարունակութեանը — արեւելեան անկիւնը — կանգնուած է Արզու խաթունի եկեղեցի–կաթուղիկէն: «Ամենահոյակապ եւ գեղեցիկ շինութիւնն է սա, սրբատաշ քարերով, ԺԳ. դարու հայկական ոճի ընդհանրացած ոճով կառուցուած: Յատակագիծը խաչաձեւ գմբէթաւոր եկեղեցիներինն է, համարեա հաւասար քառանկիւնի թեւերով, ներսում չորս ապսիսներ, որոնց անկիւններում գոյացած որմերը հոյակապ գմբէթի յենարաններն են: Պատերը դրսից ցցուածքներ չունին (Տահագ, էջ 86. հմմտ. Ազգր. Հանդ. 1913, Իէ., էջ 82):

Աւագ սեղանին կից, եկեղեցւոյ ներսը, կան ութը փոքր սեղան եւ այն՝ չորս անկիւններու եռայարկ սենեակներու կամ խորաններու մէջ: Այդ սենեակներու երկրորդ յարկը կ՚առաջնորդեն պատերէն դուրս ցցուած աստիճանները, որոնց մէկ մասը տաշուած եւ կոտրտուած է:

Եկեղեցին ներսէն ու դրսէն միատեսակ տաշուած քարերով կառուցուած է: Պատերը զարդարուած են նկարներով, որոնցմէ մաս մը եղծուած եւ մաս մըն ալ դեռ մնացած է, բայց ոչ՝ բոլորովին անաղարտ:

Այս եկեղեցւոյն եւ երկրորդ բազիլիկային յենուած է սրահը, որ ունի հինգ հաստ որմնաշար սիւն, որոնք աղեղնաձեւ միացած՝

[1] Այս գիրքը ստէպ պիտի յիշատակուի «Տահագ» համառօտութեամբ:

© National Library of Armenia